

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 008:323.15:327.39 “XIX/XX”

Бойчук Я. А.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ДІЯЛЬНІСТЬ КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНІХ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ ЕТНОМЕНШИН (друга половина XIX – початок XX ст.)

Аналізуються результати діяльності культурно-просвітніх об'єднань етноменшин на українських землях у складі Російської імперії.

***Ключові слова:** національні меншини, громадські об'єднання, культурно-просвітницькі організації*

Розбудовуючи нову, вільну, незалежну і демократичну державу, Україна вирішує не тільки економічні, соціальні проблеми, а й приділяє значну увагу проблемам національного розвитку. Її історія – це історія не лише українського автохтонного населення, але й представників інших національностей, які з давніх часів проживають на українських землях. При розмаїтті національного складу представники кожного етносу складають невід'ємну частину народу України. Тому вивчення реального стану як корінних народів, так і національних меншин, дослідження їх минулого і сучасного, ролі в усіх сферах життя суспільства сприятимуть розробці дійової, ефективної державної етнополітики, без якої неможливо забезпечити прогресивний розвиток, утвердити правову і цивілізовану державу. Від рівня вирішення проблеми гармонізації міжнаціональних відносин, всебічного врахування потреб і культурно-духовних запитів у національних меншин залежить в першу чергу, рівень демократизму в суспільстві, а також міжнародний престиж і авторитет держави процес інтеграції України у світове співтовариство.

Для кращого розуміння сучасних національних процесів та їх майбутнього прогресивного розвитку, необхідна об'єктивна наукова достовірна інформація про діяльність культурно-просвітніх організацій етноменшин у минулому. Досліджуючи історію громадських об'єднань національних меншин на українських землях у складі Російської імперії отримуємо цілісну картину соціального, культурно-освітнього та

національного розвитку етнічних меншин.

Мета статті полягає у аналізі результатів діяльності культурно-просвітніх громадських об'єднань етноменшин на українських землях у складі Російської імперії.

Окремі аспекти проблеми знайшли своє відображення у працях Н. І. Бацак [1], О. В. Кульчицька [2], Н. А. Сейко [3], Л. І. Лойко [4], О. О. Терентьева [5] та ін., але комплексного дослідження, яке розкрило б всі аспекти діяльності культурно-просвітницьких організацій етноменшин у другій половині XIX – початок XX ст. і на сьогодні немає.

У другій половині XIX – поч. XX ст. на Україні значного розвитку досягли культурно-просвітницькі організації. Як не дивно, але саме ці об'єднання зіткнулись з цілим рядом правових обмежень та труднощів, адже в діяльності культурно-просвітницьких товариств влада постійно вбачала політичний підтекст, хоча в статутах завжди зазначалось суто освітні цілі. Пік своєї активності подібні об'єднання досягли в 20–50-х рр. XIX ст. згодом, внаслідок значних змін викликаних реформами 60-х рр., серед яких слід виділити найсуттєвіші – це скасування етнічних привілеїв в адміністративному та господарському устрої, ліквідація національного шкільництва – діяльність більшості громадських культурних товариств було призупинено у зв'язку з невідповідністю їхніх статутних програм вимогам тогочасного законодавства. Та вже на початку 80-х рр. після деяких узгоджень і перетворень в статутах товариств, спостерігається новий сплеск активності громадських організацій представників етноменшин, а особливо тих, що були спрямовані на підтримання культурного рівня населення, це пов'язано, перш за все, з тим, що наприкінці XIX ст. було встановлено цілий ряд перешкод для отримання освіти представниками національних меншостей. А це сприяло виникненню великої кількості громадських об'єднань, щоб хоч якось заповнити ті пустоти в культурній сфері і сприяти поширенню освіченості серед населення.

Якщо аналізувати активність діяльності культурницьких товариств, то тут особливо слід відзначити німецькі колонії – лютеранські, католицькі, менонітські громади. Найактивніше діяли німецькі товариства в Одесі, де ще в 20–30-х рр. XIX ст. з'являються національні гуртки, що склались, в основному, з купецтва всіх рангів і займались організацією літературних і музичних вечорів, а в літній час – пікніків. Так, члени одного з таких гуртків в квітні 1861 р. подали заяву на ім'я генерал-губернатора О. Г. Строганова з проханням про своє бажання збиратись в певні вечори на обраній квартирі для занять музикою, літературою, природничими науками. Вони просили дозволу на заснування товариства “Гармонія” з метою “проведення часу і розширення кола знань”. Строганов посприяв і в травні 1861 р. було отримано дозвіл Міністерства внутрішніх справ, який був обов'язковим для діяльності будь-якого товариства, і затверджено статут, що складався з 4 параграфів німецькою та російською мовами [6, арк. 3]. Згідно з новим

статутом членом організації міг бути кожен, хто мав німецьке походження, володів німецькою мовою, віком від 20 років та відзначався зразковою поведінкою [7, арк. 28]. Ці зміни було затверджено. Але вже в 1867 р. Міністерство внутрішніх справ, побоюючись поширення антиросійських настроїв серед німецького населення, що входила до складу "Гармонії", вимагає зазначити, що членом товариства може стати особа будь-якої національності. Та все ж, згідно з умовами статуту, товариству заборонялось мати нерухоме майно і лише через 30 років (1899) йому було дозволено придбати невелику земельну ділянку, де спорудили приміщення з театральним залом на 600 місць. Протягом всього періоду своєї діяльності товариство організувало гастролі заїжджих акторських труп, збори, лекції, дискусії, свята, присвячені урочистим подіям [8, арк. 35]. Щодо тривалості існування цього об'єднання, то, незважаючи на величезну кількість архівних матеріалів, все ж достеменно невідомо, коли товариство "Гармонія" припинило своє існування.

Подібною була діяльність Одеського німецького клубу, що діяв протягом 1908–1915 рр. і відрізнявся від інших тим, що його членами могли вже бути німецькі, австрійські і турецькі піддані, але встановлювався становий ценз. Загалом же, характерною особливістю німецьких товариств було те, що на відміну від більшості аналогічних польських та єврейських об'єднань, їх членами могли бути лише особи німецького походження без обмежень стану і статі. Тож випадок з Одеським німецьким клубом був своєрідним винятком із загального правила [9, с. 356].

Наступною впливовою групою об'єднань культурно-просвітницького спрямування можна назвати ті, що стосувались навчання і виховання підростаючого покоління. Крім початкових церковно-приходських шкіл, що діяли практично в кожній колонії, створювались ще й училища підвищеного типу, які утримувались виключно на кошти самих громад. Кошти для шкіл нагромаджувались з відрахувань з сільських громад і внесків таких просвітницьких установ, як Менонітське товариство заохочування освіти, Гальбштадське та Олександрівське товариства жіночих училищ, Нейфрейдентальське освітнє товариство. Саме вони займались збором коштів для придбання книг, наочного приладдя, заробітної плати вчителям. Завдяки активній діяльності подібних товариств в південноукраїнських німецьких колоніях існували так звані центральні училища, що готували вчителів для початкових класів та канцелярських службовців.

Загалом переважна більшість німецьких товариств існували недовго, а серед тих, що тривалий час проводили свою діяльність, слід виділити Гімнастичне товариство Одеси [10, с. 347]. Воно розпочало свою діяльність ще в 1880 р. з метою укріплення фізичного здоров'я осіб німецького походження різного віку. Але лише 22 січня 1893 року було офіційно

zareєстровано Одеське гімнастичне товариство. Всі заняття проходили під пильним контролем медиків та спортсменів, але, окрім спортивних занять, товариство влаштовує дитячі свята, сімейні і чоловічі вечори, що давали досить значні додаткові прибутки. Це товариство існувало як суто німецьке аж до початку Першої світової війни, а потім було дозволено вступати до його рядів іноземцям, саме в такому вигляді Одеське гімнастичне товариство існувало аж до початку 30-х рр. ХХ ст. До речі його членом тривалий час був майбутній великий піаніст Святослав Ріхтер.

Але вже на початку ХХ ст. поширення російських та антинімецьких настроїв переводили соціально-культурні проблеми в ряд міжнаціональних. Захист громадянської бідності та національної культури перетворювалися в першочергові завдання. В зв'язку з цим починають виникати Німецькі союзи з метою захисту релігійних та національних особливостей. Так, в Одесі 11 вересня 1906 р. було zareєстровано два взаємопов'язаних товариства: Південно-Руське німецьке товариство та Німецьке товариство освіти Південної Росії [11, арк. 10]. Їх цілі та методи досягнення були майже однаковими, а відрізнялись лише тим, що Південно-Руське німецьке товариство сприяло захисту і об'єднанню місцевого німецького населення, а Німецьке товариство освіти південної Росії – сільського. До особливостей, що відрізняли ці товариства від їх попередників, слід віднести і те, що основною їх метою було “опіка і захист рідної мови для збереження національності, об'єднання всіх німців російського підданства без різниці в віросповіданні і стану для захисту їх національної самобутності і віри” [12, арк. 5]. Досягнення мети передбачалось шляхом відкриття шкіл, бібліотек, дитячих літніх колоній, призначення стипендій, відкриття сільськогосподарських товариств, банків, кас взаємодопомоги, лікарень, притулків, організація лекцій, концертів, поширення німецьких книг і журналів. Та згодом напередодні Першої світової війни почались переслідування членів громадських об'єднань німців в зв'язку з погіршенням міждержавних стосунків та, як наслідок, масові заборони зібрань представників німецької народності чи переведення їх до рангу нелегальних.

Подібна ситуація склалася і у відношенні до польських організацій. Але у зв'язку з тим, що поляки постійно прагнули до самостійності, то їх об'єднання піддавалися більшому контролю з боку влади. Та навіть заборони та переслідування не заважали створювати національні товариства, що ставили собі за мету національне виховання. Як приклад, можна навести діяльність польського “Освята”, що було створене в 1904 р. задля “просвіти поляків, розвитку культури шляхом відкриття шкіл, читалень, проведення різноманітних вечорів, організації сімейного відпочинку”. Але нелегально це товариство діяло ще з 1881 р. під назвою Товариство освіти людової (Товариство народної освіти). Основними напрямками його діяльності була організація таємних польських шкіл в

Україні. Також за сприяння Товариства освіти людской в Києві діяв підпільний "Літаючий університет", що отримав назву внаслідок того, що місце занять кожного разу змінювалося [13, с. 19]. І лише в 1904 в помешканні одного з директорів цукрозаводів було проведено польський освітній з'їзд, в результаті чого було створено підпільне товариство "Національна освіта" і в липні 1906 р. це об'єднання було легалізоване під назвою "Освята". А 10 вересня 1906 р. відбулися загальні збори членів, яких на той час було 248 осіб, де було затверджено Статут товариства. Згідно статуту, основними завданнями цього об'єднання проголошувалось "піднесення розумового і морального рівня всіх прошарків польського населення і поширення серед нього освіти переважно рідною мовою" [14, арк. 587]. 4 березня 1906 р. було прийнято закон, згідно якого дозволялося організувати спілки і товариства, а отже "Освята" формально отримала всі юридичні права, але на Правобережжі виконання цього закону повністю ігнорувалося. Як пояснення до закону було видано Київським генерал-губернатором навесні 1907 р. циркуляр, в якому зазначалось, що "цей закон є загальним для всієї імперії, не скасовує Положення про надзвичайне становище, введене в Україні 1905 р. Вони й надалі залишаються в силі, особливо це стосується діяльності польських, єврейських та змішаних товариств" [15, арк. 42]. Згідно вказаного циркуляру, вирішення питань щодо національних товариств покладалося на сенат, який і заборонив "Освяті" в Києві, оскільки вбачав в її діяльності зміцнення польських національних ідей і об'єднання поляків, що суперечить основоположним завданням державної політики.

Але навіть після офіційної заборони товариства "Освята", його діяльність не припинилася, а продовжувалась нелегально, хоча й під пильним постійним наглядом жандармерії. Більшість членів цього товариства було заарештовано і заслано в глибинні регіони імперії і до кінця свого існування Російської імперії особи, причетні до діяльності товариства "Освята", вважалися ворогами суспільства, а в документах де обґрунтовувалась необхідність їх виселення, проти переважної більшості намічених до вислання, першим пунктом стояла відмітка "колишній член товариства "Освята" [16, арк. 55].

Після закриття "Освята" основні напрями його діяльності було продовжено у відкритих у Львові польських клубах "Огниво" та "Огнівка". Ці об'єднання мали свої філії у Києві, Умані, Одесі, тобто у всіх місцях проживання значної кількості поляків. Членами клубів могли бути особи "без обмеження станів і національностей" [17, арк. 6]. Однак офіційні органи управління побачили в діяльності "Огнива" і "Огнівка" як гуманістичні, так і політичні цілі і дійшли висновку, що "організації мають на меті об'єднання осіб польського походження на ґрунті національних інтересів" [18, арк. 6]. З цієї причини було заборонено діяльність Рівненського польського

громадського зібрання, Житомирського жіночого гуртка, Славутського громадського товариства та ін.

Значний слід в розвитку і діяльності польських товариств на Україні залишили так звані “Доми польські”. Перший з них було створено в 1906 р. в Одесі і основою його діяльності були, переважно, бібліотечна та освітня сфери. Подібні польські доми розпочали свою діяльність в Луцьку (Луцьке польське зібрання “Будинок Польський”, Умані (Братська допомога), Херсоні, Харкові. Їх діяльність пильно контролювалася місцевою владою і особисто губернатором [19, с. 72].

Та, незважаючи на всі утиски з боку влади щодо польських організацій, все ж існували такі, діяльність яких навіть заохочувалася. До таких належить створене в 1914 р. в Києві Польське товариство опіки над пам'ятками минулого на Русі. Як не намагалася влада віднайти в його діяльності політичний підтекст, але все ж змушені були дозволити відкриття філій в Одесі, Житомирі, Вінниці, Кам'янець-Подільському, Умані, Проскурові, Ромнах. Але нажалі історія не зберегла практично ніяких даних щодо діяльності цього товариства, а єдиним здобутком став повний облік пам'яток минулого на Русі. Також залишилися відомості про наміри відкриття в Києві польського музею, та у зв'язку з Лютневою революцією ця ідея залишилася нереалізованою.

Не залишались поза увагою державної влади єврейські культурні об'єднання. Взагалі, євреям, завдяки їх високому рівню самоврядування, була властива різноманітність об'єднань, що займались громадською, просвітницькою діяльністю. Особливо багато таких товариств діяло в Катеринославі і займались вони переважно поширенням освіченості серед єврейства. Почали вони своє існування від створення в жовтні 1863 р. Товариства поширення освіти серед євреїв (ТОЄ) у Петербурзі. Згодом були відкриті відділи в Одесі (1897), в Києві (1907). Основою діяльності ТОЄ був збір коштів для матеріальної підтримки бідних єврейських учнів, та найзначнішим його досягненням був переклад і видання російською мовою Тори. Саме це товариство при сприянні хірурга М. Пирогова заснувало перше єврейське друковане видання російською мовою під назвою “Світанок”, який згодом змінив тижневик “Сіон” та щоденна газета “День”. А протягом 1869–1871 рр. виходила газета на івриті “Ха-Мелнц” з додатком на ідиш.

Та наприкінці XIX ст. в діяльності єврейських товариств особливий наголос ставився на вирішення суспільно-політичних питань, що пояснюється правовим становищем цього народу та наслідками так званих “антиєврейських безпорядків”. І лише на початку XX ст. були створені суто просвітницькі організації євреїв. Зокрема, товариство “Просвіта” (1908), яке мало Київське та Катеринославське відділення. Крім поширення освіти серед євреїв, розвитку культурних традицій, товариство займалось і благочинністю. Але, проводячи аналогію між єврейською та українською

“Просвітами” і побоюючись поширення його впливу на широкі верстви населення, царизм постійно намагався перешкоджати його діяльності, а згодом і зовсім було заборонено це об'єднання.

У зв'язку із заборонаю створення і діяльності будь-яких просвітницьких єврейських товариств, або обмеженням їх діяльності на поч. ХХ ст. розширюється мережа товариств, що ставили собі за мету суто культурницьку діяльність. До таких організацій можна віднести, перш за все, музично-драматичні товариства, широка мережа яких виникла після 1900 р., коли перше подібне об'єднання було створено в Бахматі (Артемівськ) єврейськими промисловцями, купцями, службовцями. Метою цього товариства було “розвиток музичної, драматичної освіти, проведення часу з користю і задоволенням” [20, с. 6], а в статуті зазначалось, що членам товариства пропонується збиратися для читання книг, періодичних видань, виконання музичних та драматичних творів, влаштування публічних концертів, спектаклів. А оскільки такі завдання не становили загрози існуючому царському режиму, то йому було дозволено друкувати свої “Звіти” та “Журнали засідань загальних зборів товариства”. Річний внесок члена товариства складав 3 крб. і ці кошти йшли на оренду приміщень, реквізит, прокат інструментів, друк афіш та програмок. Але всі ці витрати навіть на половину не покривались прибутками від спектаклів та концертів, оскільки більшість з них була благодійними – на користь бідних учнів та студентства. І згодом, в 1915 р., в результаті довгочасного безприбуткового існування товариство змушене було призупинити свою діяльність.

Особливого розвитку серед грецького населення дістали театральні та музичні об'єднання. Ще в 40-х рр. ХІХ ст. в Маріуполі відбулись перші театральні вистави грецької трупи, на основі якої згодом було засноване товариство “Храм музи Мельпомени” за сприяння М. К. Попова [21, арк. 94]. Театральна традиція на початку ХХ ст. викликала появу цілої мережі драматичних, літературних, музичних гуртків, культурно-просвітницьких об'єднань. Так, на 1913 р. у Маріуполі діяло 12 культурно-просвітницьких та благодійних товариств, головною їх метою було національно-культурне відродження грецького етносу, а серед них, Товариство літературно-драматичного мистецтва, Літературно-науковий гурток, Товариство музичної школи, Маріупольський літературно-вокально-музичний гурток [22, с. 21].

Значна кількість товариств, що мали культурно-просвітницький характер, були організовані чехами. Так, першим було створено Чесько-Слов'янське товариство “Бесіда” в Києві у 1891 р. Ідея створення товариства, яке б “стало центром культурного життя не лише чехів, котрі були у Києві, а й усіх колоністів на Русі” [23, с. 37], належала директору Києво-Печерської гімназії В. Петру. Метою товариства мала бути підтримка чехів в їхньому приєднанні до православ'я, беручи до уваги сильний вплив з

боку католицької церкви. Товариство займалось також будівництвом православних церков заснуванням шкіл, бібліотек, виданням книг чеською та російською мовами, вело благодійницьку діяльність.

Таким чином, протягом другої половини XIX – початку XX ст. на Україні функціонували власні об'єднання етноменшин, що сприяли культурно-просвітницькій діяльності. Та, незважаючи на те, що переважна більшість цих товариств мала культурні та освітні цілі, владі все ж вдавалось виявити у них політичний підтекст, тому, на початку XX ст. об'єднання національних меншин піддавались суворому контролю зі сторони царського уряду. В цілому, незважаючи на імперську політику русифікації не лише українців, а й всього населення нацменшин, відносини, що склались між ними в духовній сфері, стали міцною традицією взаємозбагачення національних культур.

Використана література:

1. *Бацак Н. І.* Греки Північного Приазов'я: культурно-просвітницький розвиток (кінець XVIII – початок XX ст.) [Текст] : автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Бацак Наталія Іванівна ; НАН України, Інститут історії України. – К., 1999.
2. *Кульчицька О. В.* Громадські та політичні організації Півдня України в кінці XIX – на початку XX ст. (на матеріалах Херсонської губернії) : автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Донецький національний ун-т – Донецьк, 2007
3. *Сейко Н. А.* Добродійність поляків у сфері освіти України (XIX – поч. XX ст.). Київський учбовий округ [Текст] : [монографія] / Н. А. Сейко ; Польське наукове товариство у Житомирі. – Житомир : Полісся, 2007. – 320 с.
4. *Лойко Л. І.* Громадські організації етнічних меншин України: природа, легітимність, діяльність / Л. І. Лойко. – Київ : Фоліант, 2005. – 634 с.
5. *Терентьєва О. О.* Просвітницька та благодійна діяльність грецьких купців діаспори: на прикладі діяльності родини Зосимів (кін. XVIII – сер. XX ст.) : автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.02 / НАН України Інститут історії України. – К., 2004. – 20 с.
6. Державний архів Одеської області.– Ф. 1. – Оп. 199. – Спр. 87. – Арк. 3-7
7. Державний архів Одеської області.– Ф. 1. – Оп. 7. – Спр. 110. – Арк. 28-33
8. Державний архів Одеської області.– Ф. 1. – Оп. 199. – Спр. 87. – Арк. 35
9. Плеская-Зебольд Э.Г. Одесские немцы 1803-1920 гг. – Одесса., 1999. – с. 356
10. Плеская-Зебольд Э.Г. Одесские немцы 1803-1920 гг. – Одесса., 1999. – с. 347
11. Центральний державний історичний архів України. – Ф. 385. – Оп. 2. – Спр. 53 – Арк. 10
12. Державний архів Одеської області.– Ф. 1. – Оп. 7. – Спр. 110. – Арк. 5
13. *Лісевич І. Т.* Духовно спрагли : (Духов. життя пол. нац. меншини на Наддніпр. Україні в 1864–1917 рр.) / І. Т. Лісевич ; НАН України. Ін-т історії України ; [редкол. : С. В. Кульчицький (голов. ред.) та ін.]. – К., 1997.
14. Центральний державний історичний архів України. – Ф. 274. – Оп. 1. – Спр. 2982. – Ч II. – Арк. 587
15. Центральний державний історичний архів України. – Ф. 442. – Оп. 861. – Спр. 218. – Ч I. – Арк. 42
16. Центральний державний історичний архів України. – Ф. 442. – Оп. 864. – Спр. 234 – Арк. 55
17. Центральний державний історичний архів України. – Ф. 442. – Оп. 643. – Спр. 346 – Арк. 6
18. Центральний державний історичний архів України. – Ф. 442. – Оп. 643. – Спр. 346 – Арк. 6
19. Центральний державний історичний архів України. – Ф. 442. – Оп. 643. – Спр. 346. – Арк. 7
20. *Татарінов С. И.* Евреи Бахмута – Артемовска: очерки истрии. – Артемовск, 2001.
21. Центральний державний історичний архів України. – Ф. 442. – Оп. 859. – Спр. 222– Арк. 94-97

22. Бацак Н. І. Культурно-просвітительські заклади та громадські організації греків Північного Приазов'я (друга половина XIX-початок XX ст.) / НАН України; Інститут історії України. – К., 1999.
23. Панчук М. І., Войналович В. А., Галенко О., Геник М., Горбань Т. Національні меншини України у XX столітті: політико-правовий аспект / Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України / І. Ф. Курас (голов.ред.). – К. : ППЕІНД, 2000.

Бойчук Я. А. Культурно-просветительские общественные объединения этнических меньшинств (вторая половина XIX – начало XX в.)

Анализируются результаты деятельности культурно-просветительских объединений этнических меньшинств на украинских землях в составе Российской империи.

Ключевые слова: национальные меньшинства, общественные объединения, культурно-просветительские организации

BOYCHUK Y. A. Cultural and educational associations of ethnic minorities (the second half of XIX – early XX century.)

The results of the activities of cultural and educational associations of ethnic minorities in the Ukrainian lands in the Russian Empire.

Keywords: national minorities, associations, cultural and educational organizations

УДК 316.354:355.1

Глушук В. М.
Науково-дослідний центр гуманітарних проблем
Збройних Сил України

СТАН ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ТА ЧЛЕНІВ ЇХ СІМЕЙ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

В статті розглядається стан військово-патріотичного виховання військовослужбовців Збройних Сил України та членів їх сімей за матеріалами соціологічного аналізу.

Ключові слова: військово-патріотичне виховання, Збройні Сили України, військовослужбовці, результат, матеріали, соціологічний аналіз, розвиток, ефективність, держава, суспільство, народ.

В сучасних умовах реформування та розвитку Збройних Сил (ЗС) України, складного соціально-економічного стану, вкрай важливим залишається завдання підвищення рівня морально-психологічного стану особового складу. Одним із головних засобів виконання цього завдання є військово-патріотичне виховання (ВПВ) військовослужбовців ЗС України та членів їх сімей в контексті розбудови української держави, реформування її власних Збройних Сил, підняття їх престижу, авторитету в суспільстві.

У цьому аспекті потребує більш прискіпливого розгляду сучасний стан ВПВ військовослужбовців та членів їх сімей за даними соціологічного аналізу серед населення, військовослужбовців ЗС України.